

עוד בענין "אין סומכין על הנס"

בהמשך למאמרו של הרב יעקב ח' חרל"פ "אין סומכין על הנס – האומנם?" (המעין מד, ניסן תשס"ד, עמ' 41-60) ברצוני להציג סוגיה בגמרא שלא נידונה במאמר הנ"ל, שעולה ממנה (לפי חלק מהפרשנויות) שבשאלת הסמיכה על הנס נחלקו שמאי והלל, ובעקבותיהם בית שמאי ובית הלל: מובא בגמרא (ביצה טז, א):

תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה - מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מזה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים. שנאמר ברוך ה' יום יום (תהלים סח, כ). תניא נמי הכי: בית שמאי אומרים: מחד שביך לשבתך, ובית הלל אומרים: ברוך ה' יום יום.

לדעת רש"י מידתו של הלל המתוארת כאן היא מידת הביטחון¹, וכך ביאר את הביטוי "שכל מעשיו לשם שמים":

בוטח שתזדמן לו נאה לשבת.

ברור לחלוטין שגם שמאי היתה בו מידת הביטחון אלא שיתכן שבמקרה זה העדיף מידה אחרת², או שסבר שמנהגו של הלל אינו כלול בחובת הביטחון בה' או אף אינו רצוי כלל.

¹ אפשרויות אחרות להבין את המחלוקת ראה למשל בחתם סופר לביצה שם: "ב"ש אומרי' מחד בשבתיך לשבתיך. לומר שיזכור כל ימיו לעולם הבא, יום שכולו שבת; וב"ה ס"ל ברוך ה' יום יום, דיפה שעה א' לצדיקים בתשובה ומע"ט בעוה"ז מכל חיי עוה"ב. והאמנם לאו כל אדם זוכה לעשות כב"ה, והיינו פלוגתא ב"ש וב"ה, לב"ש נוח שלא נברא, ולב"ה נוח שנברא, דודאי הזוכים לאותה מדריגה של ב"ה נוח לו שנברא...". לפי זה המחלוקת בין בית שמאי לבית הלל אינה קשורה בהכנות לקראת שבת אלא בשאלת העבודה לשמה, האם ראוי לקיים את המצוות לשם שכר העולם הבא, או שמא יש לקיימן לשמן. בהמשך דבריו מציע החת"ס הצעה נוספת: "וא"נ י"ל דהלל כל מעשיו לש"ש, וי"ל שגם אכילתו והנאת גופו ביום חול ה' קודש וקרבת לה', וא"כ מצוה שבא לידך אל יחמיצנה לשמור על שבת, כי גם היום מצוה בבהמה שמינה; אבל מודה הלל מי שאינו יכול לכוין כן כל מעשיו, טוב יותר לעשות כשמאי...". לפי אפשרות זו העמיד הלל כנגד הצורך בזכירת השבת ובהכנה אליה את ערך קידוש החול, ולכן העדיף לקדש את החול על ידי אכילה והנאת הגוף בכל אחד מימי השבוע מאשר לדחות את קיום המצוה עד שבת. והשווה למה שכתב ר"צ הכהן מלובלין בספר ישראל קדושים (אות ה): "וזה שאמרו גם כן בביצה טז, א אבל הלל הזקן מידה אחרת היתה לו שכל מעשיו לשם שמים, רצו לומר שלא הניח הנאה לשבת כשמאי, כי הוא היה אוכל גם בימות החול על טהרת קודש להיות כל מאכלו בקדושה ורוחניות המאכל כשבשבת. וזה נקרא כל מעשיו לשם שמים... וזהו כל מעשיו, גם מה שנראה כמעשה להנאתו היה באמת לשם שמים. ומי שהוא כך גם כל דברי הרשות שלו הכל קדוש, ואין אצלו חילוק בין חול לשבת" (וראה גם פרי צדיק לט"ו בשבט אות ב, ועוד).

שאלת גבולות מידת הביטחון שחייב בה כל אדם, מתי יש להסתפק בביטחון בה' ומתי יש לנקוט גם פעולות ארציות, היא בעצם שאלת הסמיכה על הנס. מהי הדרך הראויה, האם לסמוך על הנס כהלל "שהיה בוטח בה' שבדאי יזמין לו לשבת מנה יפה משאר הימים"³, או שלא לסמוך על הנס כשמאי ו"אם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת"⁴?

כך הציג את המחלוקת רבינו פרחיה ב"ר נסים בפירושו לרי"ף מסכת שבת⁵:
אבל הלל הזקן וכו'. וכי לא היה עושה שמאי לשם שמים? אלא כך פירושו שהלל היה מניח הדברים ובוטח שיעשה חפצו כרצונו בשעתן **במעשה נס**, ולא היה צריך לחפש מיום ראשון.

דהיינו שהלל סמך על הנס ושמאי לא סמך על הנס. והדברים מפורשים עוד יותר באחד מקטעי הגניזה הקשורים לפירושו של רבינו פרחיה⁶:

אבל הלל הזקן מידה אחרת היתה לו שכל מעשיו היתה לשם שמים. פ'
שהיו מעשיהן סמוכין על נס שעושין להן מן השמים, ולא היו צריכין לחפש על חפציהן אלא היה הנס מזמן להם חפצם בעת שהם צריכין לו, והוא שאומ' הלל ברוך י"י יום יום. **ובית שמאי לא היו סומכין עצמם על הנס**, אלא היו מחפשיין על חפץ השבת מיום ראשון, והוא שאומ' בית שמאי אומ' מחד בשביך לשבתך.

נמצא ששמאי ובית שמאי ראו במידתו של הלל מידה שאינה מתאימה (לכל הפחות לכל אדם⁷), והמליצו על ההשתדלות; ואילו הלל ובית הלל היו סומכים על הנס, ואף המליצו על כך לכל אדם⁸.

² ראה למשל מהרש"א בחידושי אגדות שם: "עיקר טעם הענין בזה נראה כמ"ש לעיל זכרהו מאחר שבא(ת) להשכיחו, שבכל יום מששת ימי השבוע יזכור אותו להכין לו על צד היותר טוב כמ"ש מחד משביך כו'. ואמר שהלל מדה אחרת היתה בו וכו' **כלומר דודאי מדת שמאי מעולה וטובה היא אלא שזה מדה אחרת שיותר טובה ומעולה ממנה סותרת אותה, דהיינו מדת הבטחון** שבוטח בהקב"ה שיזמין לו הקב"ה נאה ממנה. וקאמר שכל מעשיו כו', שאל תאמר שזו מדת רעבתנות כמ"ש הרוג בקר שחוט צאן וגו' כי מחר נמות, וע"כ אמר שהרי כל מעשיו של הלל לש"ש הוא, יש לנו לתלות גם זה המעשה היה לשם שמים ממדות הבטחון; ומייתי ברוך ה' יום יום יעמס וגו' כלומר שיש לברך להקב"ה על כל מה שממציא לנו בכל יום ויום, לבטוח בו שהוא יעמוס לנו עוד לימים הבאים וק"ל". דהיינו שנחלקו בית שמאי ובית הלל האם יש להעדיף את זכירת השבת בכל יום או שיש להעדיף את מידת הביטחון, ואע"פ שמידתו של שמאי "מעולה וטובה", מידתו של הלל "טובה ומעולה ממנה סותרת אותה".

³ לשון המשנה ברורה או"ח סימן רנ ס"ק ב.

⁴ לשון רש"י בפירושו לתורה, שמות כ, ז.

⁵ מהדורת שושנה-הירשפלד, עמ' 219. רבינו פרחיה ב"ר נסים היה גיסו של רבינו אברהם בן הרמב"ם.

⁶ כ"י הספריה הבריטית (B.L.Or.5558H), ראה במהדורה הנ"ל, נספח ב, עמ' 314. ר"א שושנה משער שכ"י זה משמר שרידים מפירוש רבינו חננאל בן שמואל על הרי"ף למסכת שבת, ראה מבוא עמ' כא. רבינו חננאל בן שמואל היה חותנם של רבינו אברהם בן הרמב"ם ושל רבינו פרחיה ב"ר נסים.

⁷ ראה למשל כתב סופר או"ח סימן לח (שכתב לבנו את ששמע מאביו החתם סופר, וראה לעיל הערה 1): "והן הן הדברים ששמעתי מפי קדשו זצ"ל ע"פ שמפרש פלוגתא דב"ש וב"ה, דאמרו ז"ל הלל מדה אחרת היתה בו שכל מעשיו לש"ש, היינו שאכל כל ימיו לש"ש ע"ד שכתב הרמב"ם בכל דרכיך דעהו וכל מעשיך לש"ש, והלל היה מעצר ברוחו שהיה מכוון בכל מעשיו לש"ש והיתה גם אכילת חול מצוה, והיה בטוח שיזמין לו ה' לשבת דבר אחר כיון שגם באכילה זו מכוון למצוה. וב"ש לא הי' לו מדה זו כ"כ שיהיה כל כוונתו לש"ש, ועכ"פ לא היה בטוח לבו תמיד שתהיה כוונתו רצויה לש"ש, לכן היה משמר מחד בשבא לשבתא. ולפ"ז אנן מה נענה בתריה דב"ש שלא היה יכול לעמוד בנפשו שיהיה כוונתו בכל אכילה לש"ש, ואמר מחד בשבא לשבתא, קו"ח אנן, ויפה כתב רש"י זכור מחד בשבת לשבת. אלו דברי קודשו זצ"ל... שוב מצאתי בס' שם אפרים עה"ת מהגאון מהר"ז מרגליות זצ"ל כי מציאה מצא בפסיקתא, דמייתי דר' שמלאי ור"א עבדו כב"ש, וכתב הוא, הלל דהי' כל מעשיו לש"ש היה עושה הכל כעושה בקדושת שבת, והאמוראים החזיקו במדת ב"ש שהיא מדת כל אדם, שלא היה במדת כוחם כמדת הלל, שהי' כל מעשיו לש"ש, ושפיר כתב רש"י ע"פ פסיקתא, אלו דבריו זצ"ל, והם כדברי אאמ"ו מאוה"ג זצ"ל, ועולים בקנה אחד. והגאון מהר"ז מרגליות זצ"ל מצא לדבריו עזר מן פסיקתא ואמת נכון הדבר."

⁸ בפשטות נראה שזו היתה כוונת בית הלל ולא לציין נוהג של חסידים ואנשי מעשה בלבד ("ובית הלל אומרים: ברוך ה' יום יום", כהוראה למעשה); וראה דברי הנצי"ב בהעמק שאלה (שאילתא א) וכן בהעמק דבר לדברים ה, יב, שסבר שאין מחלוקת בין שמאי להלל אך יש מחלוקת בין בית שמאי לבית הלל, "דאי אפשר לומר דכל ב"ה היינו תלמידיו המרובים כולם היו במעלת הלל שכל מעשיהם לש"ש. אלא ע"כ פליגי בעיקר דין", אמנם ביאר את המחלוקת באופן אחר. אבל ראה אור זרוע שכתב לאחר ציטוט הגמרא בביצה (הלכות ערב שבת סימן יח): "...הלכך הרוצה לעשות כבית שמאי עושה שבית הלל מודים לבית שמאי דהכי עדיף טפי...".

חשוב להדגיש שאין כוונתי לדון בהיבט המעשי כיצד ראוי לנהוג (בענין זה הכריעו פוסקים רבים כבית שמאי, ראה למשל משנה ברורה סימן רנ ס"ק ב: "והסכימו הרבה פוסקים שגם הלל מודה שכדברי ב"ש עדיפא טפי אלא שהיה בוטח בה' שבודאי יזמין לו לשבת מנה יפה משאר הימים וכדי לחזק מדת בטחונו היה נוהג כן אבל בשאר כל אדם שאין בטחונו חזק כ"כ גם הוא מודה דכשמאי עדיפא טפי..."), אלא כוונתי לציין מה היתה כוונתם המקורית של בית הלל (לכל הפחות לפי הפרשנות של רבינו פרחיה ב"ר נסים), וכאמור נראה בפשטות שבית הלל חשבו שכן ראוי להמליץ לכל אדם למעשה.